

Тема 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

План лекції.

1. Поняття учасників та неучасників збройних конфліктів.
2. Комбатанти: поняття та статус.
3. Незаконні комбатанти.
4. Неучасники збройних конфліктів: некомбатанти та підзахисні особи.

1. Поняття учасників та неучасників збройних конфліктів.

Один із ключових принципів міжнародного гуманітарного права, а саме принцип розрізнення, вимагає від сторін конфлікту проводити розмежування між (1) воюючими та невоюючими суб'єктами і (2) цивільними та військовими об'єктами.

Особи, статус яких регламентується нормами міжнародного гуманітарного права, поділяються на учасників та неучасників збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру. Зокрема, в ході збройного конфлікту міжнародного характеру умовно можна виділити законних та «незаконних» учасників і неучасників. Законні учасники збройних конфліктів є комбатантами, а «незаконні» – попри участь у воєнних діях, не мають права на статус комбатанта та привілеї, які цей статус надає.

Разом з тим збройний конфлікт неміжнародного характеру вимагає дещо іншого підходу в силу наявності організованих збройних груп. Учасники таких груп не мають права на статус комбатанта, а отже – не можуть отримувати статус військовополоненого, попри те, що беруть участь у воєнних діях. Зумовлено це тим, що з позиції національного права вони вдаються до протиправної поведінки – участь в збройній групі, використання та зберігання зброї, вбивство тощо. Тому часто неміжнародні збройні конфлікти закінчуються даруванням амністії, яка не виключає відповідальність за міжнародні злочини, зокрема ті, що містяться в Римському Статуті МКС – воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності.

У свою чергу неучасники збройних конфліктів поділяються на некомбатантів та підзахисних осіб. До першої групи належить медичний та духовний персонал, який входить в склад збройних сил, а до другої – жертви війни, статус яких регулюється нормами «права Женеви».

2. Комбатанти: поняття та статус.

Комбатантами є всі особи, що мають право брати безпосередню участь у воєнних діях між державами.

У міжнародному збройному конфлікті до комбатантів зараховуються наступні особи:

1. Особовий склад збройних сил сторін, що знаходиться в конфлікті, за виключенням медичного та духовного персоналу.

2. Особовий склад ополченців та добровільних загонів, включаючи особовий склад організованих рухів супротиву, що відносяться до сторін, які перебувають у конфлікті, якщо ці ополчення і добровільні загони, включаючи організовані рухи супротиву, відповідають наступним критеріям:

- мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- мають визначений і виразно видимий здалеку відмітний знак;
- відкрито носять зброю та дотримуються у своїх діях законів та звичаїв війни.

3. Особовий склад регулярних збройних сил, які знаходять себе у підпорядкуванні уряду чи влади, не визнані іншою стороною у конфлікті, а також учасники спонтанних масових виступів (*levée en masse*).

Комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення у той час, коли вони беруть участь у нападі або у військовій операції, що є підготовкою до нападу.

Комбатант, який не відрізняє себе від цивільного населення, коли він бере участь у нападі або у військовій операції, що є підготовкою до нападу, при попаданні до влади протилежної сторони втрачає свій статус комбатанта, що означає, що він не матиме статусу військовополоненого і може бути переданий суду за участь у ворожих діях. Проте в такому випадку йому надаватиметься захист, рівноцінний у всіх відносинах тому, що надається військовополоненим відповідно з Женевською конвенцією III.

Слід зазначити, що у міжнародному збройному конфлікті, регульованому Додатковим протоколом I, комбатант відрізняє себе тим, що він відкрито носить свою зброю:

- під час кожного військового зіткнення та у той час, коли він перебуває на виду у супротивника;
- під час розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він має взяти участь.

Будь-який комбатант, який потрапляє до влади протилежної сторони, є військовополоненим.

3. Незаконні комбатанти.

У позитивному міжнародному гуманітарному праві, зокрема в Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, відсутнє поняття «незаконні комбатанти». Це поняття є умовним та використовується в теорії щодо осіб, які фактично беруть участь у воєнних діях, не володіючи статусом комбатанта і не маючи права на статус військовополонених.

До цієї категорії належать шпигуни, найманці, цивільні особи, що беруть безпосередню участь у воєнних діях.

Шпигун – це особа, яка таємним чином, переодягнувшись або іншим обманним шляхом, збирає або намагається збирати інформацію, перебуваючи на території, контрольованій протилежною стороною, з метою передачі такої інформації супротивнику.

Шпигун не має права на статус військовополоненого. Він є цивільною особою.

Збір інформації, що має військове значення, особою, одягненою у військову форму (розвідником), не є шпигунською діяльністю. Комбатанти, захоплені під час проведення подібних бойових дій, є військовополоненими.

Найманець – особа, яка бере безпосередню участь у воєнних діях та основною мотивацією якої є прагнення особистої вигоди.

Захоплений у полон найманець не є військовополоненим.

Стаття 47 Додаткового протоколу I передбачає шість умов, при сукупному виконанні яких особа стає найманцем.

Це особа, яка:

- 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб боротися у збройному конфлікті;
- 2) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;
- 3) бере участь у воєнних діях, керуючись головним чином бажанням отримати особисту вигоду, і якій стороною або за дорученням сторони, яка перебуває у конфлікті, насправді обіцяна матеріальна винагорода, що істотно перевищує винагороду, обіцяну або виплачувану комбатантам такого ж рангу та функцій, що входять до особового складу збройних сил цієї сторони;
- 4) не є ні громадянином сторони, яка перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, контрольованій стороною, яка перебуває у конфлікті;
- 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті та
- 6) не направлена державою, що не є стороною, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців 1989 року поширює це визначення на осіб, завербованих для участі в узгоджених насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду або підірив конституційного порядку держави іншим чином або на підірив територіальної цілісності.

Що стосується цивільних осіб, які беруть безпосередню участь у воєнних діях, вони не набувають статусу комбатанта. Вони залишаються цивільними, але в силу участі в бойових діях втрачають наданий їм міжнародним гуманітарним правом захист на період участі в бойових діях.

При цьому не всі дії цивільних осіб у зв'язку зі збройним конфліктом вважаються безпосередньою участю у військових діях. Для того, щоб будь-яка дія могла кваліфікуватися як безпосередня участь у військових діях, вона повинна відповідати трьом кумулятивним критеріям:

1) очікується, що така дія негативно позначиться на військових операціях сторони збройного конфлікту та її військовому потенціалі або стане причиною смерті або поранення осіб і руйнування об'єктів, які користуються захистом від прямого нападу (поріг шкоди);

2) наявний безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між такою дією та збитком, який, як очікується, буде завданий цієї дією або скоординованою військовою операцією, частиною якої вона є (пряма залежність);

3) така дія має бути направлена саме на те, щоб заподіяти необхідний рівень шкоди для підтримки діяльності однієї сторони у конфлікті на шкоду іншій (зв'язок із воюючою стороною).

4. Неучасники збройних конфліктів: некомбатанти та підзахисні особи.

В свою чергу неучасники збройних конфліктів поділяються на некомбатантів та підзахисних осіб. До некомбатантів належать особи, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту, але участі у воєнних діях не беруть – духовенство і медичний персонал. Що ж стосується підзахисних осіб, або жертв війни, то до них відносяться особи, які захищаються нормами Женевських конвенцій 1949 року:

- поранені і хворі, потерпілі від корабельної аварії, які перестали брати участь чи не брали участь у воєнних діях;
- військовополонені;
- цивільні особи, які в силу конфлікту чи окупації перебувають під владою сторони, громадянство якої вони не мають;
- цивільні журналісти;
- медичний персонал;
- духовний персонал;
- парламентарі;
- персонал цивільної оборони;
- персонал, що бере участь в наданні гуманітарної допомоги;
- персонал, що бере участь в підтриманні миру;
- персонал, призначений для захисту культурних цінностей.

По відношенню до даної групи у воюючих сторін існує не тільки обов'язок не нападати на них, а й обов'язок їх захищати під час воєнних дій.

Теми для самостійної роботи:

1. Населення під час збройних конфліктів.
2. Статус цивільного населення, що стихійно взяло в руки зброю при наближенні супротивника (*levée en masse*), його відмінність від цивільних, що беруть безпосередню участь у воєнних діях.
3. Правовий статус іноземців на території держави, що перебувають у збройному конфлікті.
4. Правовий статус громадян нейтральних країн, які перебувають на території держави, що знаходиться в стані збройного конфлікту.
5. Поняття та категорії комбатантів, нормативне визначення.
6. Особливості класифікації учасників неміжнародного збройного конфлікту.
7. Права та обов'язки комбатантів.

8. Відмінності комбатантів від цивільного населення.
9. Правовий статус некомбатантів.
10. Міжнародно-правовий захист журналістів у період збройних конфліктів.
11. Найманці.
12. Добровольці.
13. Проблема приватних охоронних компаній.
14. Застосування норм міжнародного гуманітарного права миротворцями.
15. Шпигуни.
16. Військові розвідники.
17. Поняття «жертви війни» та «осіб, яких захищають» в міжнародному гуманітарному праві.

Нормативна база:

1. Звичасві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
4. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
8. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf
2. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародноправового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.
3. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ. 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-MelzerComprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>
4. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016. 2017. 145 с.
7. Репецький В., Малига В. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 3–16.
8. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 208 с.